

Формування інтеграційних пріоритетів арабських країн Близького Сходу в умовах трансформації глобального світоустрою

ТЕТЯНА ОРЕХОВА, АЛЬ МАКАРІХ ФАРИД*

АНОТАЦІЯ. Статтю присвячено дослідженню процесу активізації міжнародної інтеграційної взаємодії арабських країн Близького Сходу в умовах сучасних трансформацій, які відбуваються у глобальному світоустрої. У статті подана авторська дефініція «інтеграційна зрілість», її характерні ознаки; зроблено висновок щодо рівня інтеграційної зрілості арабських країн Близького Сходу; встановлено місце арабських країн як гравців процесу формування глобальної економічної системи. На основі проведеного кластерного аналізу узагальнено думку щодо реструктуризації підходів у формуванні інтеграційної стратегії країн Близького Сходу.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Міжнародна інтеграційна взаємодія, арабські країни Близького Сходу, інтеграційна зрілість, внутрішньорегіональна інтеграційна стратегія, екстернальна інтеграційна стратегія, конвергенція країн.

Вступ

Дослідження інтеграційних процесів є важливим для розуміння тенденцій і напрямів розвитку національних економік, їх структурної модернізації засобами адекватної політики.

У 80-90-ті роки ХХ ст. в багатьох арабських державах помітно прискорилися темпи економічного зростання, почалася перебудова галузевої структури господарства. Правлячі режими у зв'язку зі змінними зовнішніми та внутрішніми умовами були змушені впроваджувати заходи з лібералізації економіки й зовнішньоекономічних зв'язків, стимулювання ринкових стосунків, приватного підприємництва. У результаті арабський світ на початок ХХІ ст. досяг певних прогресивних економічних зрушень, посилилося залучення арабських країн до системи міжнародного розподілу праці, підвищилася їх роль на світових фінансових ринках.

* *Тетяна Орехова* – доктор економічних наук, професор кафедри міжнародної економіки Донецького національного університету.

Аль Макаріх Фарид – здобувач кафедри міжнародної економіки Донецького національного університету.

У зв'язку із цим проблематика єдиної інтеграційної стратегії арабських країн Близького Сходу набули першочергової актуальності.

Фундаментальним питанням регіональної інтеграції присвячені праці відомих західних учених, таких як В. Ріпці, Дж. Вайнер, Дж. Мід, Ф. Герельс, Р. Ліпсєй, М. Аллє, М. Біє, Г. Кремер, Г. Мюрдаль, Ф. Перру, Дж. Піндер, а також вітчизняних і російських дослідників: Т. Б. Владіславлевої, Т. О. Карасової, Д. Г. Лук'яненко, Ю. В. Макогона, Є. В. Савельєва, В. І. Чужикова, О. І. Шниркова та інших. Проте в умовах глобальних трансформацій необхідні подальші дослідження даних питань.

Метою даної статті є дослідження процесу активізації міжнародної інтеграційної взаємодії арабських країн Близького Сходу в умовах становлення глобального світоустрою.

Ситуація інтеграційної зрілості в арабських країнах Близького Сходу у контексті теорії

Визначаючи поняття «інтеграційна зрілість» як явище, що розвивалося поступово, але стало можливим лише в умовах глобалізації [3], на наш погляд, важливо виявити притаманні їй ознаки: високий рівень соціально-економічного та політичного розвитку; досягнення стану відсутності різних форм дискримінації між національними господарствами; нівелювання політичних меж економічного розвитку; достатній рівень розвитку внутрішньорегіональної зовнішньої торгівлі й руху капіталу.

У зв'язку з зазначеним вище під інтеграційною зрілістю слід розуміти особливий етап інтеграції країни в систему регіональних і глобальних економічних стосунків, що передбачає конвергенцію її показників соціально-економічного розвитку як із країнами регіону, так і з промислово розвиненими економіками світу; відсутність політичних і воєнних конфліктів з іншими державами, наявність недискримінаційного ставлення до країн-партнерів; налагодження крос-культурного діалогу з націями інших держав.

Майже тридцятирічний досвід інтеграційних альянсів у регіонах, які розвиваються, показує, що навіть за великого бажання створення інтегруватися, країни, як правило, не готові до цього через ряд об'єктивних причин:

- 1) перебуваючи на початковій індустріальній стадії розвитку, країни виробляють вузький набір продукції за відсутністю розподілу праці; низький рівень доходів і платоспроможного попиту зумовлює орієнтацію на ринки розвинених країн як споживачів сировинних природних ресурсів;

2) маючи можливості для внутрішньорегіонального розподілу праці й інтеграції національних економік, країни постають перед необхідністю захищати промисловість, що обмежує потенціал інтеграції;

3) високий рівень диференціації показників економічного розвитку всередині регіонів, коли багатші країни відіграють роль донорів для бідних, нівелює фактори конкурентоспроможного розвитку.

Глобальні економічні процеси сприяли в арабських країнах Близького Сходу створенню нових умов виробничої та фінансової діяльності. Уже до кінця XX ст. арабські нафтовидобувні країни поширили діяльність своїх фінансових інститутів на ринки Північної Америки, Західної Європи та Далекого Сходу; потоки робочої сили із країн Африки, Південної Азії та Далекого Сходу стали невід'ємним елементом господарського життя нафтових монархій. Із поширенням Інтернету й інших засобів комунікацій раніше закриті арабське суспільство дістало можливість залучитися до світової мережі виробництва й обміну.

Принципово важливим елементом сучасного економічного розвитку арабських країн стала тенденція до відродження системи «метрополія–колонія». У XX ст. арабські країни здебільшого зуміли створити основи національної економіки індустріального типу, наслідуючи західну модель розвитку.

Зростання цін на нафту і газ створило можливості для економічного піднесення країн-нафтоекспортерів, водночас не гарантуючи якісного технологічного оновлення економік, хоча успіхи соціально-економічного розвитку арабських держав за останні десятиліття очевидні (прогрес у рівні письменності, освіті, тривалості життя і темпів економічного зростання).

При цьому характерною є багатоукладність економіки, коли разом із приватнокапіталістичним устроєм (дрібний, великий і монополістичний) важливу роль в арабському господарстві відіграють державний, кооперативний і громадський сектори. Держава набуває більшого значення в економіці у більшості арабських країн, стимулюючи приватно-державне партнерство.

Структура національного господарства в більшості арабських країн не зазнала істотних змін на початку нового століття: зберігається її аграрно-сировинний характер, незважаючи на успішний розвиток оброблювальної промисловості, фінансового сектору і сфери послуг. Перспективи створення в арабському світі високотехнологічних галузей промисловості вдаються проблематичними. Соціальна структура суспільства також не повністю відповідає «нормативній» західній моделі. Майновий принцип не став визначальним в арабському суспільстві. Разом із появою та розвит-

ком сучасних соціальних груп стійка багатокладність відтворює докапіталістичні групи.

Загальний очевидний ривок у соціально-економічному розвитку супроводжується нестабільністю динаміки ВВП унаслідок наявності політичних проблем і залежності від ситуації на світовому ринку ресурсів.

Імовірне становлення двох моделей розвитку: напівіндустріальна модель (Єгипет, Саудівська Аравія), у якій індустріальна економіка (з елементами високих технологій) поєднується із глибоко традиційним суспільством, що припускає симбіоз традиційного та сучасного; доіндустріальна модель (Ємен, Ірак, Палестина), у якій анклав сучасних устроїв існують у масі глибоко традиційного суспільства, вірного національній системі цінностей.

Країни регіону істотно різняться як за економічним потенціалом, так і за рівнем розвитку, що характеризується, зокрема, показником ВВП на душу населення. Більшість країн належать до групи із середнім рівнем доходу, за винятком Ємену. Загалом по Близькосхідному регіону частка населення, річний дохід якого не досягає 1 тис. дол., становить 21 %. Водночас частка населення з річним доходом від 1 тис. до 2430 дол. становить приблизно 62 %. Річний дохід до 10 тис. дол. має приблизно 15 % населення арабських країн. Окремо стоїть група нафтовидобувних країн Перської затоки, де цей показник порівнянний з індустріальними державами Європи (від 15 до 20 тис. дол.) [7]. Рівень інфляції в цілому в арабських країнах перебуває на прийнятному рівні у розмірі 3 % на рік, за винятком Ємену (12 %) і Судану (8 %) [6].

У період 1990–2000 рр. середньорічні темпи зростання економіки країн регіону становили понад 3 %. Перші роки нового століття ознаменувалися зниженням темпів зростання приблизно до 1 %, а 2001 р. виявився провальним, коли обсяги виробництва в цілому по Близькосхідному регіону скоротилися на 2,9 % [3]. До 80 % сукупного ВВП арабських країн виробляється у Саудівській Аравії, ОАЕ, Кувейті, Катарі, Іраку, Омані, Алжирі, Лівані, Йорданії, Ємені, Марокко та Тунісі. Найнижчі показники були зафіксовані в Лівії, Єгипті та Мавританії. Негативні показники темпів зростання цієї групи були пов'язані з падінням курсу національних валют щодо американської.

У соціально-економічній дійсності країн регіону можна виділити дві сфери господарювання: сектор традиційний і сучасний, упроваджений ще за колоніальних часів і дотепер орієнтований на зовнішній ринок. Традиційний сектор сягає корінням в общину, він менш

рухливий, консервативніший. Цей сектор є основою економіки в багатьох країнах, особливо на селі, де освітній рівень невисокий і великий вплив релігії. Процес модернізації та реформування економіки всіх господарських структур в арабських країнах почався в перші роки після набуття незалежності і триває вже півстоліття.

Країни Перської затоки вийшли із середньовічної апатії нещодавно, і в ухваленні економічних рішень до цього часу відчувається потужний вплив ісламської ідеології. Однак варто наголосити, що ці країни взяли старт у дуже сприятливій для себе ситуації – як природного монополіста на гігантські запаси вуглеводнів (65 % світових запасів нафти і 21 % світових покладів газу). У надрах арабських країн залягають 86 млрд т нафти, газу – 50 трлн м³ (чверть світових запасів), а витрати на їхній видобуток вважаються найнижчими у світі.

Упродовж останніх років на території держав Перської затоки виникли нові тенденції, серед яких: репатріація капіталу, розміщеного в західних країнах, і створення для нього привабливих умов для внутрішнього інвестування, а також повернення на батьківщину кваліфікованих фахівців, які після закінчення навчання в зарубіжних центрах вважають за краще працевлаштуватися в Європі або Америці. Почався процес дерегулювання деяких основних галузей економіки, лібералізація ринків торгівлі й інвестицій, зміщення акценту в бік розвитку приватного сектору.

Наявність у регіоні Перської затоки капіталу, який шукає можливості для інвестицій, і висока вартість акцій країн Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) стимулюють провідні арабські компанії вносити свої акції до лістингу регіональних фондових ринків, лідером яких є Дубайська міжнародна фінансова біржа. Загальна ринкова вартість семи фондових бірж РСАДПЗ, що становила у 2000 р. усього 119 млрд дол., на початку 2006 р. досягла 1,2 трлн дол., що становить 95 % загальної капіталізації арабських ринків [5]. Ринок нерухомості країн Перської затоки оцінюється у 750 млрд дол.

Арабські держави Машріку (так араби називають східну частину своєї батьківщини: на схід від Лівії та на північ від Аравійського півострова) і нині значно відстають у темпах адаптації до нових тенденцій світової економіки. Серйозним гальмом на шляху прогресу стали традиційна відтворювальна структура у вигляді верховенства малоефективного держсектору, слабкі внутрішні позиви до перетворень (низький рівень нагромаджень, швидке демографічне зростання, недостатньо інтегрована матеріально-технічна база виробництва), а також інші ризики, пов'язані з воєнною загрозою і політичною нестабільністю в регіоні.

У найбільш відсталій частині арабського світу, тобто у країнах із найнижчими доходами (Ємен, Судан, Мавританія, Марокко), економіка розвивалася повільними темпами, що супроводжувалося загальним погіршенням їх валютно-фінансового стану. Господарська ініціатива Лівії та Іраку впродовж багатьох років була скута міжнародними санкціями, а економіка Палестини та Ємену паралізована тридцятирічною громадянською війною.

Для більшості країн характерні зусилля зі створення сприятливого інвестиційного клімату. Програми реформ включають, як правило, приватизацію, дерегулювання та структурну перебудову економіки, а також лібералізацію торгівлі, що загалом сприяє розвитку ринку і приватного підприємництва. Проте дотепер у більшості країн ще не завершилися формування умов, які забезпечили б органічний взаємозв'язок традиційних і сучасних інститутів. За таких обставин лише діяльність держави здатна залучити традиційні устрої в техніко-економічне та соціальне оновлення. Приватний капітал дуже обережний, функціонує переважно у вигляді торгових домів і сконцентрований у торговельно-спекулятивних операціях, маючи традиційне упередження проти виробничої діяльності.

Сучасні радикальні перетворення в інформаційній і комунікаційній сферах обумовили імпульс активного руху всьому світовому економічному комплексу, заснованому на наукомістких і капіталомістких технологіях, сприяли створенню нових корпоративних організацій і структур. Арабські країни, як і раніше, залишаються за межами науково-технічного прогресу, за своївши лише окремі його складові й лише тією мірою, якою це дозволяє їх власний потенціал і рівень національної наукової школи. Продовжує збільшуватися відставання в технологіях, залишаючи арабам лише можливість користуватися благами цивілізації в обмежених масштабах. Кордони визначаються, як і раніше, у США та Європі. Незважаючи на те, що багаті арабські нафтоекспортери вже наближаються в матеріальному відношенні до найбільш благополучних країн Західної Європи, у цивілізаційному відношенні навіть за рівної швидкості розвитку у подоланні розриву було б потрібно перетворення всього устрою життя, який суворо оберігався в монархіях, що вбачається навряд чи досяжним у найближчому осяйному майбутньому.

Річ у тім, що в капіталонадлишкових країнах Перської затоки склався особливий вид ринкових стосунків – «рентний капіталізм», коли високі темпи економічного зростання за відсутності конкурентного механізму відображають не стільки ре-

альний розвиток виробничих сил, скільки високі державні витрати, джерелом яких є нафтова рента. Проте вуглеводні дозволяють цій групі арабських держав реалізовувати істотні елементи стратегії стійкого розвитку, створюючи сприятливі умови для зростання продуктивних сил.

Країни ж, в яких переважають великі елементи централізованої економіки, не мають особливого вибору і змушені або приєднатись до загального руху глобалізації зі всіма несприятливими наслідками для існуючої політичної системи, або заморозити свою відсталість. У будь-якому разі арабський світ приречений на функціонування у наздоганяючому режимі.

В арабському світі економіка, як ніде, тісно пов'язана з політикою та долею правлячих режимів, які створили для себе унікальну матеріальну базу, побудовану на основі зрозумілих для мусульман і прозорих ідеологічних концепцій ісламу. У зовнішній політиці арабських країн, особливо монархій Перської затоки, на перший план висуваються компоненти мусульманської та арабської консолідації. Такий стан має відповідну нормативну базу, закріплену в конституціях, де разом з арабізмом фіксується ісламська самоідентифікація. Найвиразніше це виявляється в міжнародній діяльності ісламських кредитних організацій і фондів.

Пули державного капіталу, або, як їх ще називають, фонди суверенного багатства (sovereign wealth funds – SWF), мають півстолітню історію, але про них заговорили лише в останні два-три роки. Такі фонди формуються або за рахунок відратувань із коштів, виручених з продажу корисних копалин, або за рахунок частини золотовалютних резервів. Першим шляхом ідуть Кувейт, Саудівська Аравія, другим – Китай, Сінгапур та ін.

За прогнозом МВФ, у найближчі п'ять років загальний обсяг суверенних фондів світу зросте з 2–3 до 6–10 трлн дол. Один із найбільших – ADIA з Абу-Дабі, резерви якого, за деякими оцінками, сягають 900 млрд дол.

Слабкий до недавнього часу розвиток фінансових ринків арабських країн Перської затоки пояснювався тим, що нагромадження вагової частини ВВП багато років відбувалося за межами регіону шляхом перекачування нафтодоларів на фінансові ринки індустриальних країн. Інвестиційне фінансування національних компаній здійснювалося за рахунок внутрішніх джерел (прибуток і амортизація) та інституційного фінансування (банківські кредити на пільгових умовах). Розпочаті останніми роками господарські реформи носять у край обережний і поступовий характер.

Проте останнім часом ситуація складається таким чином, що акції арабських компаній захопили лідерство на світовому фондовому ринку. Інвестори на всьому Близькому Сході стали активно скуповувати акції найбільш стабільних і прибуткових гравців, причому тенденція така, що кошти вкладаються саме в арабські компанії, а не в європейські.

За класифікацією МВФ, країни даного регіону належать до так званого регіону MENAP (Близький Схід, Північна Африка, Афганістан і Пакистан). Відповідно до звіту МВФ «Regional Economic Outlook (жовтень 2010 р.)», у якому враховано диференціацію даних країн за показниками економічного розвитку залежно від їх забезпеченості нафтою, країни MENAP поділяються на експортерів та імпортерів нафти. На жовтень 2010 р. сальдо бюджету і баланс зовнішніх операцій країн – експортерів нафти даного регіону істотно поліпшилися завдяки підвищенню цін на нафту (62 дол. США за 1 бар. у 2009 р. до 76 дол. у 2010 р. та 150 млрд дол. у 2011 р. проти 70 млрд дол. США у 2009 р.). Згідно з оцінками, лише у країнах РСАДПЗ дане збільшення становить 50 млрд дол. США.

Економічне зростання країн Близького Сходу, Північної Африки, Афганістану і Пакистану (MENAP) у 2009 р. становило 3,6 %, що дещо нижче за показник 2008 р. – близько 5,9 % (рис. 1).

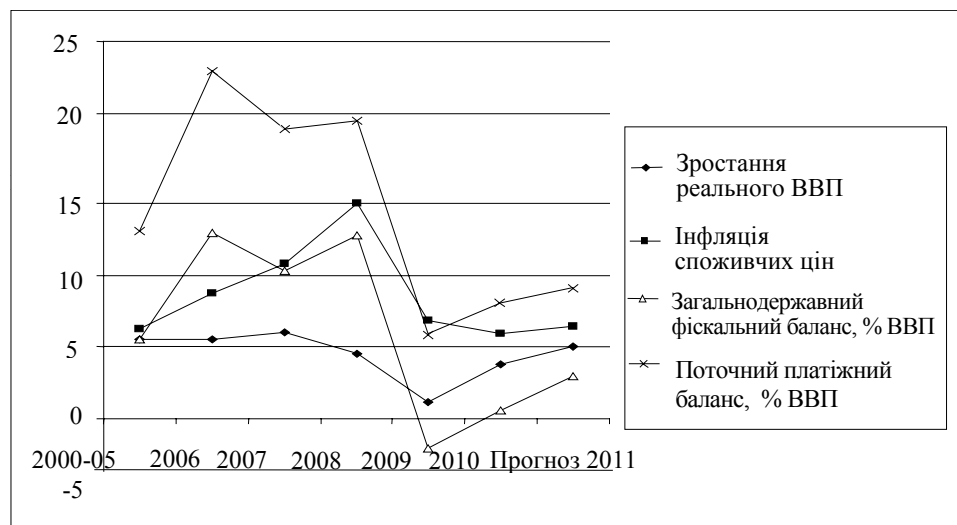

Рис. 1. Динаміка макроекономічних індикаторів країн MENAP – експортерів нафти за 2000–2011 рр., % [8]

Для країн MENAP – експортерів нафти характерне продовження відновлення темпів економічного зростання. Відновлення зростання на ринку нафти на рівні 25 млн бар. на день у 2010 р. і 26 млн бар. на день у 2011 р. забезпечить зростання ВВП, що прогнозується в розмірі 3,5–4,5 % у 2010–2011 рр. Крім того, хоча умови зовнішнього фінансування поліпшилися, внутрішнє кредитування зростає повільними темпами, а попит на інвестиції низький. Розширення активності у нафтових секторах залишається помірним, на рівні 3,75–4,5 %, що вказує на необхідність збереження підтримки через заходи політики в більшості країн до 2011 р. включно.

Більшість країн, що мають відповідні бюджетні можливості, в основному країни РСАДПЗ, Алжир і Лівія, планують здійснювати додаткове бюджетне стимулювання у 2010 та 2011 рр. Проте деякі з них, включаючи Саудівську Аравію, стикаються з посиленням інфляції, що може призвести до зниження активності у 2011 р. Ємен, Іран і Судан володіють меншими бюджетними можливостями й уже розгорнули фіскальну консолідацію. У більшості країн, як і раніше, провадиться експансивна грошово-кредитна політика з метою пожвавлення зростання кредитування приватного сектору, хоча деякі центральні банки починають скорочувати свою кількісну адаптацію.

У середньостроковій перспективі всім країнам – виробникам нафти, хоча і різною мірою, потрібно буде провести фіскальну консолідацію, щоб зберегти стійке використання доходів від вуглеводневого сектору за умов забезпечення диверсифікації та створення робочих місць. Заходи, що відповідають цим цілям, містять переорієнтацію витрат на соціальні потреби і завдання розвитку, перегляд субсидування енергетики, диверсифікацію бази доходів.

На сьогодні країнам Близького Сходу необхідно продовжувати приділяти увагу розвитку банківської системи, укріплювати системи регулювання і нагляду відповідно до глобальних зусиль, спрямованих на зменшення циклічності регулювання і посилення ліквідності та застав капіталу, подолання проблем у системно важливих установах і поліпшення практики санації банків.

Країни MENAP – імпортери нафти успішно перенесли глобальну рецесію і близькі до свого довгострокового тренду економічного зростання. У більшості країн темпи зростання у 2010–2011 рр. мають становити 3,5–5,5 % (рис. 2). У 2010–2011 рр. уряди країн регіону обґрунтовано скорочуватимуть стимулювання й орієнтуватимуть податково-бюджетну політику на подальше зменшення державного боргу.

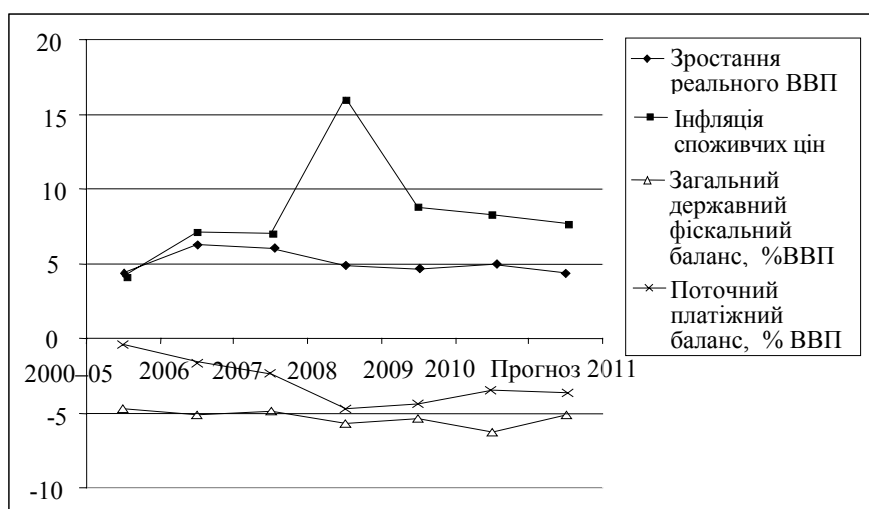

Рис. 2. Динаміка макроекономічних індикаторів країн MENAP – імпортерів нафти за 2000–2011 рр., % [8]

Протягом наступного десятиліття лише країнам Магрибу і Машреку потрібно буде створити понад 18 млн робочих місць для працевлаштування нової робочої сили і подолання хронічно високого рівня безробіття. Для цього середньорічні темпи зростання мають перевищувати 6 % – з урахуванням слабкої реакції ринку праці на економічне зростання – проти 4,5 % у минулому десятилітті.

Ключем до вирішення даних завдань має стати підвищення конкурентоспроможності шляхом поліпшення ділового середовища та функціонування ринків праці, підвищення якості освіти, включення до глобальних ланцюжків постачань із швидко зростаючими країнами з ринками, що формуються.

Напрями інтеграційної стратегії арабських країн Близького Сходу

Ураховуючи в цілому залежний характер економік арабських країн, неможливо переоцінити значення зовнішніх економічних зв'язків як інструменту для реалізації значної частки виробленого продукту і забезпечення переважної частини товарів виробничого призначення. Для арабів зовнішня торгівля відіграє більшу роль, ніж внутрішня. У зовнішньоекономічній сфері реалізується від 40 до 90 % ВВП, що пояснюється слабким розвитком товарного обігу всередині арабських країн. Місткість же арабського ринку становить 180-200 млрд дол. на рік.

У 2005 р. обсяг арабського експорту становив 303 млрд дол., або 4 % від світового, імпорт – 199 млрд дол., або 2,5 % світового («Kuwait News Agency», 11/01/06). Частка регіону у світовому експорті вагається у межах 4 %, в імпорті – трохи менше 3 %, що відображає порівняно високу активність на світовому ринку. Як і переважна більшість країн, що розвиваються, арабські держави спеціалізуються в міжнародному розподілі праці на виробництві одного-двох переважно сировинних товарів. У структурі експорту переважає сировина (нафта і мінерали), ранні овочі та фрукти, фініки, бавовна, шкіри. Більшість країн обмежуються однією-двома статтями експорту. У структурі імпорту 75 % припадає на промислову продукцію, перш за все капітальне устаткування, транспортні засоби і побутове приладдя тривалого користування.

На початок 2009 р. обсяг експорту товарів і послуг країн МЕНАР становив 966,1 млрд дол.; РСАДПЗ – 565,1; країн Магрибу – 133,3; країн Машреку – 97,5 млрд дол. (рис. 3). Падіння експорту у 2009 р. порівняно з початком 2008 р. у середньому становило близько 28 %. Проте, як було вже вказано вище, за прогнозами, відновлення зростання на ринку нафти на рівні 25 млн бар. на день у 2010 р. і 26 млн бар. на день у 2011 р. дасть зростання експортних операцій країн даного регіону у 2010 р. порівняно з 2009 р. у середньому на 16 %, у 2011 р. – на 10 %.

Найбільша частка експорту в цьому регіоні припадає на країни МЕНАР. Найбільшими арабськими експортерами у 2009 р. були Саудівська Аравія (202,5 млрд дол.), ОАЕ (202,3 млрд дол.), Іран (87,1 млрд дол.) і Кувейт (61,9 млрд дол.).

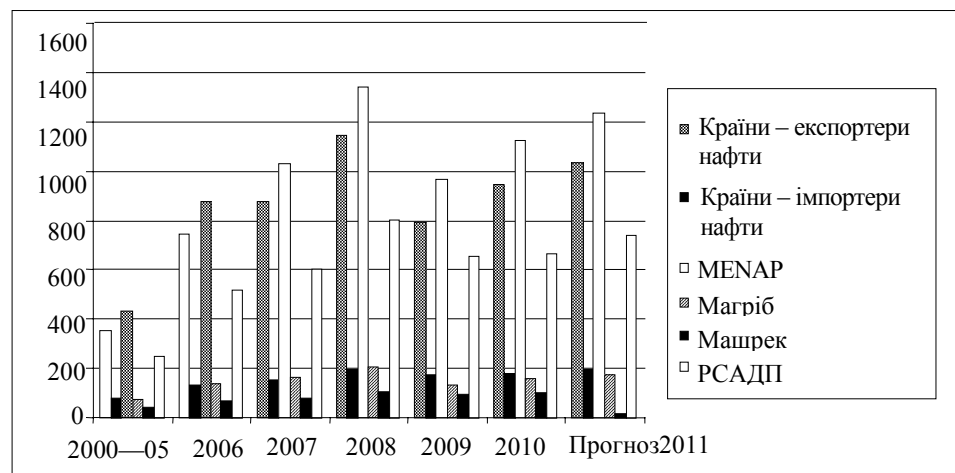

Рис. 3. Динаміка експорту товарів і послуг із груп країн арабського Сходу за 2000–2011 рр., млрд дол. США [8]

Динаміку виробництва й експорту сирої нафти країнам регіону у 2000–2011 рр. наведено на рис. 4.

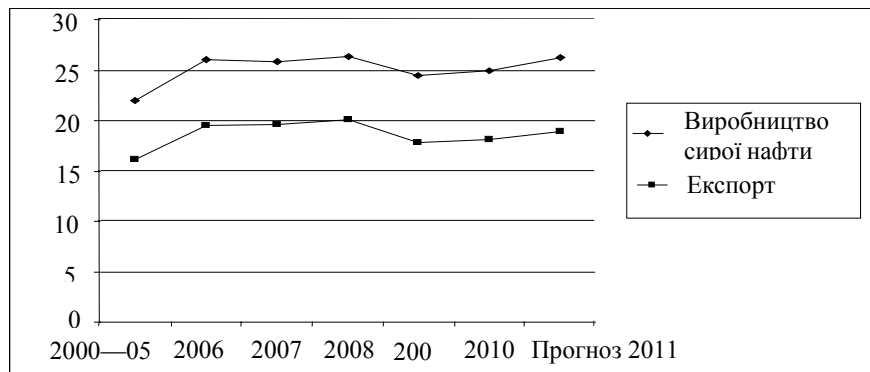

Рис. 4. Динаміка виробництва й експорту сирої нафти країнам регіону за 2000-2011 рр., млн бар. на день [8]

Найбільшими арабськими імпортерами у 2005 р. були ОАЕ (45 млрд дол.), Саудівська Аравія (36 млрд дол.), Єгипет (15 млрд дол.), Марокко (14 млрд дол.), Алжир (13 млрд дол.), Туніс (11 млрд дол.), Ліван (7 млрд дол.), Кувейт (10 млрд дол.), Оман (6,5 млрд дол.), Сирія (5 млрд дол.).

У 2009 р. імпорт товарів і послуг арабських держав становив: країни MENAP – 909,1 млрд дол.; РСАДПЗ – 448,0; країни Магрибу – 136,6; країни Машреку – 123,7 млрд дол. (рис. 5).

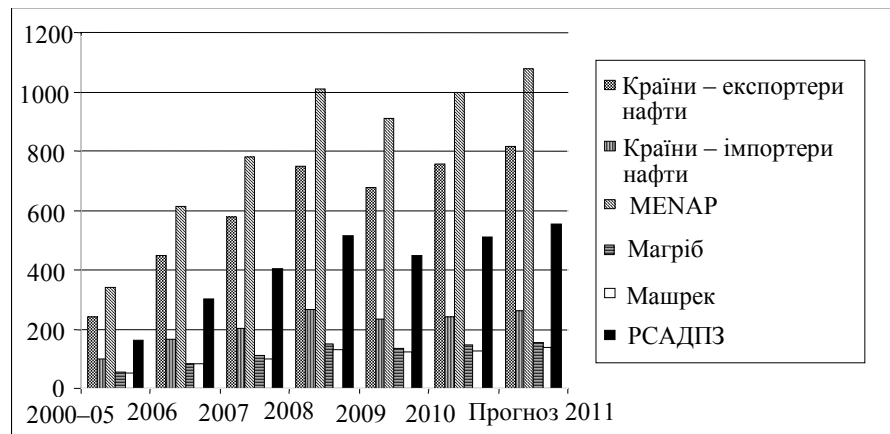

Рис. 5. Динаміка імпорту товарів і послуг із груп країн арабського Сходу за 2000–2011 рр., млрд дол. США [8]

Основними країнами – споживачами імпорту в 2009 р. стали ОАЕ (187,5 млрд дол.), Саудівська Аравія (163,6 млрд дол.), Іран (75,4 млрд дол.), Ірак (54,5 млрд дол.), основними статтями імпорту останніх двох держав є озброєння.

Також у великих кількостях купується продовольство (10 % імпорту). Перше місце у списку продовольчих товарів посідають зернові, особливо пшениця та ячмінь (14 % світового імпорту зерна припадає саме на арабський світ); на зерно припадає половина продовольчого дефіциту арабів. Друге місце традиційно посідає рослинна олія, третє – молочні продукти, четверте – цукор. У великих кількостях закупається чай, тютюн і кава. Найвища залежність від ввезення життєво важливих товарів зберігається в монархіях Аравійського півострова. Ємен, Єгипет і Йорданія є великими одержувачами міжнародної продовольчої допомоги.

Країни Перської затоки, особливо Кувейт, Саудівська Аравія та ОАЕ – країни – лідери з імпорту золота.

Як показує порівняння обсягів імпорту й експорту країн даного регіону, їх зовнішньоторговельна квота близька до 200 %, що говорить про високу залежність економік цих держав від динаміки і кон'юнктури на зовнішніх ринках (як на ринках сировини, так і споживчих ринках).

Протекціоністський захист експорту, за прогнозами, до кінця 2010 р. підвищиться на 19 % і ще на 10 % – у 2011 р., у результаті чого очікується зростання зовнішнього поточного балансу з 70 млрд дол. у 2009 р. до 120 млрд дол. у 2010 р. і до 150 млрд дол. у 2011 р. (рис. 6.).

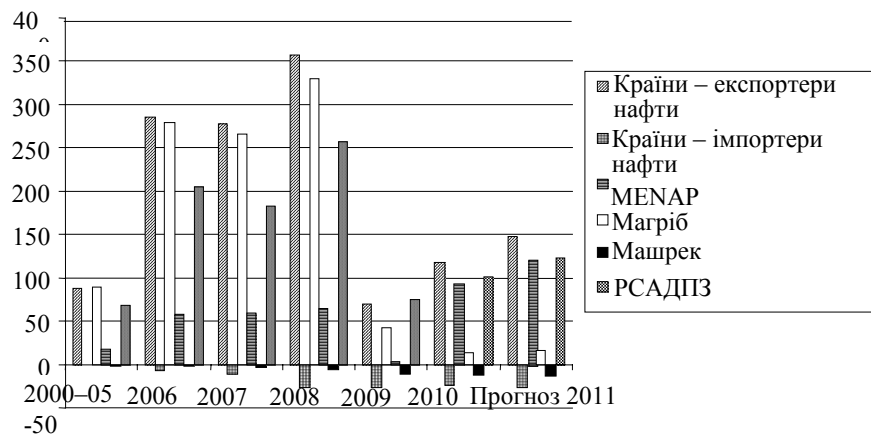

Рис. 6. Динаміка сальдо платіжного балансу за групами країн арабського Сходу за 2000–2011 рр., млрд дол. США [8]

До традиційних партнерів по зовнішніх економічних зв'язках серед колишніх європейських метрополій приєдналися США, Японія і країни азійського Півдня. США вже підписали угоди про вільну торгівлю з Йорданією, Марокко, Бахрейном, ОАЕ і Оманом. Імпорт США з арабських країн на 85 % складається з постачань сирової нафті, і ця частка поступово збільшується мірою зростання потреб США у нафтопродуктах. У зв'язку із цим особливою увагою американців користуються країни Перської затоки, що були ще зовсім недавно безроздільною вотчиною Великобританії. Протягом останніх років взаємний товарообіг зростав на 35 % на рік, досягнувши у 2006 р. 38 млрд дол. Найважливішими арабськими партнерами для США стали Саудівська Аравія і ОАЕ, які придбали американських товарів на 10,7 і 10,2 млрд дол. відповідно.

На ринки країн Близького Сходу активно входять компанії Південної Кореї, компанії Goldstar і Samsung створюють спільні підприємства з виробництва теле- і відеоапаратури.

Нафтовидобувні країни повністю орієнтовані на експорт нафти та нафтопродуктів, які дають до 90 % валютних доходів. Це найбільші нафтоекспортери світу, які практично єдиновладно панують на світовому ринку нафти, контролюючи дві третини її продажів. Проте останніми роками у структурі експорту нафтовидобувних країн поступово зростає частка зрідженого газу, алюмінієвого прокату, добрив, цементу.

Країни, що не володіють вуглеводнями, вивозять ранні овочі та фрукти, бавовну, пробку, гірничорудну та хімічну сировину, тканини, швацькі та шкіряні вироби, метали, добрива, вино, рибу, а також пропонують свої туристичні та посередницькі послуги.

У структурі імпорту переважають готові вироби споживчого попиту, а також машини й устаткування, транспортні засоби та засоби зв'язку, деревина. До списку основних статей імпорту входять продовольчі товари – до 25–30 %. Виключно важливою статтею імпорту є закупівлі озброєнь. Протягом останніх двадцяти років основним постачальником зброї в арабські країни були США. Постачання озброєння в окремі країни настільки великі, що виникають повну їх залежність від країн-постачальників і в ряді випадків рівносильні договору про військову співпрацю.

Арабські країни по-різному справляються із проблемою дефіциту торговельного балансу, як правило, завдяки позитивному сальдо по балансу руху капіталів. Для деяких з них (Єгипет, Ліван, Алжир, Ємен) вкрай важливе значення має експорт робочої сили. Грошові перекази від співвітчизників, що працюють за кор-

доном, є основним джерелом припливу валюти. Наприклад, у Єгипті щорічний обсяг таких коштів перевищує 3,4 млрд дол. і становить 70 % від вартості експорту.

У 90-ті роки більшість арабських країн почали проводити політику заохочення прямих іноземних інвестицій (ПІІ), міра радикальності якої, адреси інвесторів і напрями вкладень помітно різняться в окремо взятих державах регіону. Найбільш сприятливий інвестиційний клімат для іноземного приватного капіталу продовжує зберігатись у Марокко, Тунісі, Лівані, Йорданії та Єгипті. У Марокко іноземний капітал має безперешкодний доступ в експортні галузі промисловості, а також на підприємства сфери обслуговування. Особливо у великій залежності від іноземного капіталу перебувають Ліван і Йорданія, в яких близько 90 % фінансування національного господарства надходить з іноземних джерел. Політика цих двох країн спрямована на створення сприятливих умов для ПІІ, і на цій базі на зміцнення експортного потенціалу й розширення виробництва, що заміщує імпорт. Дозволене безперешкодне вивезення одержаних прибутків, а в Лівані організовані навіть спеціальні установи, що надають юридичну допомогу інвесторам у здобутті ліцензій і дозволів.

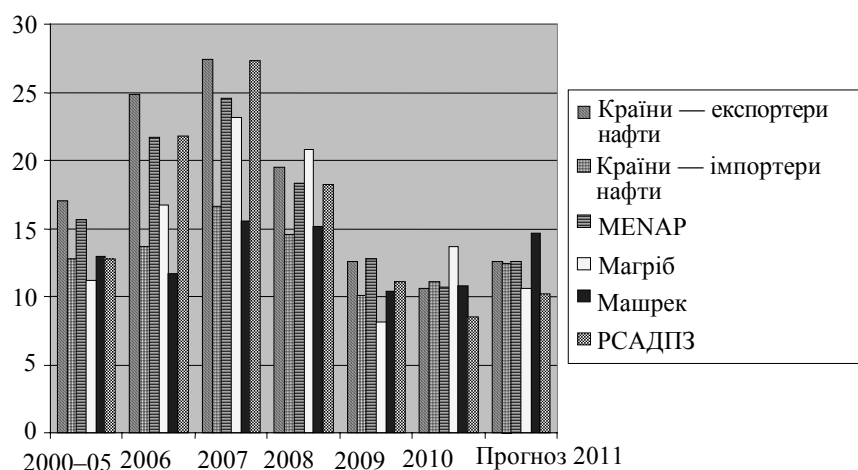

Рис. 7. Динаміка припливу іноземного капіталу за групами країн арабського Сходу за 2000–2011 рр., % [8]

Сприятливий клімат для підприємництва взагалі й іноземного зокрема створено в ОАЕ, в якій відсутні податки на прибуток, торговельні обмеження й на переміщення капіталу. Це привело до

швидкого визнання Об'єднаних Еміратів як регіонального комерційного центру. Тут діють понад 600 міжнародних компаній, орієнтованих на величезний ринок азійського Півдня. Останніми роками стався рішучий поворот у бік активізації співпраці з іноземним капіталом навіть в Алжирі, Лівії, Сирії та Саудівській Аравії, які протягом останніх десятиліть стримували експансію іноземців і дозволяли іноземному приватному капіталу діяти лише як підрядчик національних компаній.

Країни Перської затоки не мають особливої потреби у прямих іноземних інвестиціях, загальний обсяг яких на початку століття впав до 2 млрд дол. на рік, але зарубіжні інвестиції необхідні їм для отримання доступу до нових технологій і послуг. Проблемаю для регіону є не брак ліквідності, а брак досвіду макроекономічного регулювання та низька ефективність інститутів державного сектору. Поліпшення інвестиційного клімату, включаючи процеси приватизації, що проводяться, і інтенсифікація попиту на природні ресурси, принаймні у першій половині 2008 р., дали 24 млрд дол. припливу ПІІ у 2009 р. до північно-африканських країн даного регіону. Приплив ПІІ до Алжиру, Судану і Тунісу виріс в основному завдяки нафтогазовому сектору. З іншого боку, потоки капіталу до Єгипту, Лівійської Арабської Джамахірії та Марокко впали. У попередні роки Єгипет був найбільшим реципієнтом ПІІ у даному субрегіоні, проте зменшення припливу ПІІ становило з 12 млрд дол. у 2007 р. до 9 млрд дол. у 2008 р. У 2008 р. Edison International (Італія) у придбання 40 % акцій єгипетської компанії з видобутку газу вклало 1,4 млрд дол. Найбільші операції зі злиття і поглинання (ЗіП) також спостерігалися стосовно єгипетських компаній (табл. 1).

Таблиця 1

Топ-угоди ЗіП у країнах Північної Африки, 2008 р. [10]

Ранг	Вартість	Компанія, яку поглинають	Пиймаюча країна	Галузь	Компанія, що поглинає	Країна	Частка акцій, %
1	15018	OCI Cement Group	Єгипет	Цемент, гідравліка	Lafarge SA	Франція	100
2	670	Egyptian Container Handling Co	Єгипет	Морські перевезення	Undisclosed	ОАЕ	90
3	513	Lafarge Titan Egypt	Єгипет	Цемент, гідравліка	Titan Cement Co SA	Греція	50

Позитивний приріст ПІІ до країн Західної Азії у 2008 р. спостерігався шостий рік поспіль. Найбільший приріст зафіксовано у Саудівській Аравії (в основному в нерухомість, нафтовидобуток, нафтопереробку, будівництво й торгівлю). До вересня 2008 р. приплив ПІІ пояснювався зростанням цін, що продовжується, на нафту.

Приплив ПІІ до Західної Азії у 2008 р. становив 90 млрд дол. (приріст на 16 %). Частка регіону у припливі ПІІ у країни, що розвиваються, виросла до 15 %. Традиційно ПІІ концентрувались у Саудівській Аравії та ОАЕ (рис. 8). Найбільший приплив ПІІ спостерігався у Саудівській Аравії (на 57 % до 38 млрд дол.). Основна частка ПІІ була вкладена у нафтопереробку та нафтохімію цієї країни (близько 12 млрд дол.), а також у ринок реальної нерухомості (близько 7,9 млрд дол.).

Серед останніх країн даного регіону Катар продемонстрував зростання припливу ПІІ на 43 %, переважно у видобуток газу, енергетичну галузь і телекомунікації.

Зростання припливу ПІІ до Лівану становило 32 %. Пріоритетною галуззю тут стала нерухомість. У Сирійській Арабській Республіці спостерігалось масоване зростання на 70 %, за досягнутого рівня припливу ПІІ у 2 млрд дол. Повільнішими темпами зростали ПІІ до Бахрейну, Іраку, Палестинських територій, Йорданії. Зниження припливу ПІІ спостерігалось у Кувейті, Омані та Ємені.

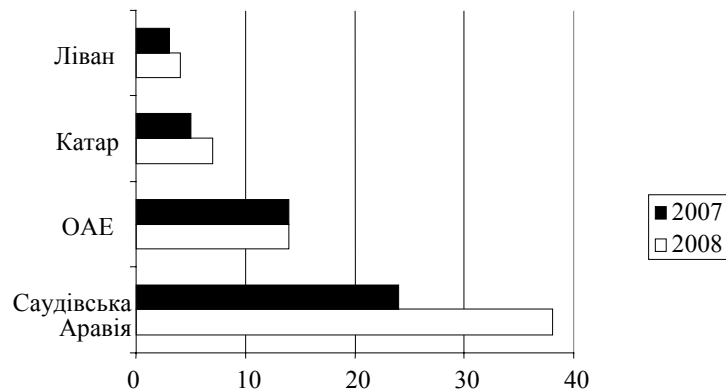

Рис. 8. Топ-країн реципієнтів ПІІ за 2007–2008 рр., млрд дол. [10]

Країни РСАДПЗ використовували доходи, одержувані на ринку нафти на розвиток великомасштабних проектів у нафтопереробці, нафтохімії, електроенергетиці, переробці прісної води, телекомунікаціях, нерухомості, сфері туризму та відпочинку.

Криза другої половини 2008 р., у тому числі на ринку нафти, позначилася на інвестиційній активності банків даного регіону. Активно фінансували проекти лише 12 банків із 45 у 2006 р. Глобальні кризові тенденції не минули непоміченими і для операцій з ЗіП: продажі бізнесу в даному регіоні впали на 36 %.

Експорт капіталу із країн Західної Азії у 2008 р. знизився на 30 %: найбільше падіння спостерігалось у Саудівській Аравії та Катарі. Основні країни-інвестори даного регіону подані на рис. 9.

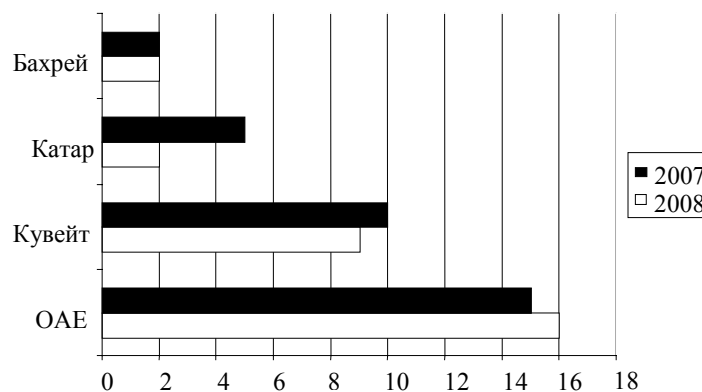

Рис. 9. Топ-експотери капіталу за 2007–2008 рр., млрд дол. [10]

Основними формами фінансування для арабських бізнесменів у Європі та США є нерухомість, будівельна галузь, торгівля та біржові операції з цінними паперами, що пояснюється менталітетом арабського бізнесмена, який склався історично під впливом традицій. Інвестори з арабських країн бажають мати державні гарантії, володіти контрольним пакетом акцій, що пояснюється звичкою до самостійності у виборі рішень.

Моделювання реструктуризації підходів до формування інтеграційної стратегії країн Близького Сходу

З метою пріоритетів і потенціалу розвитку внутрішньорегіональної та екстернальної інтеграційної стратегії країн Близького Сходу проведемо на основі кластерного методу економіко-математичного аналізу оцінку міри конвергенції даних держав за

показниками соціально-економічного розвитку між собою, а також з іншими групами країн світу.

Домінуючою гіпотезою даного дослідження є припущення щодо схожості соціально-економічних умов у державах-партнерах як базис взаємовигідної співпраці. Передумовою цієї гіпотези є такі факти:

1) різниця в рівні розвитку і господарському устрої економіки призводить до асиметрії галузевої структури – фінансова, наукова й освітня сфери витісняють з економіки промислово розвиненої держави сировинну галузь;

2) направлена міграція робочої сили й дискримінація за ознаками громадянства виникають при глибоких розбіжностях у рівні життя.

Таким чином, критерієм об'єднання держав у регіональну інтеграційну структуру є мінімум диспропорцій усередині такого об'єднання:

$$F(\bar{d}_1, \bar{d}_1, \dots, \bar{d}_n) \rightarrow \min ,$$

де F – критерійна функція – сукупність відхилень показників, яка буде визначена далі;

d – відхилення в значеннях відповідних показників зіставлених держав, приведені до якісно й кількісно порівнянного вигляду.

Найбільш ефективним способом вирішення даного завдання економіко-математичного моделювання є використання методу кластерного аналізу.

З огляду на те, що показники, які характеризують стан аналізованих економік, мають різні одиниці вимірювання і (взагалі у контексті зіставлення окремих країн та їх об'єднань порівнювати абсолютні показники некоректно), то як базовий набір для проведення процедури кластеризації країн Близького Сходу та їх об'єднань вибрані такі показники: зростання реального ВВП (%); інфляція споживчих цін (%); сукупний фіскальний баланс уряду (% ВВП); сукупні доходи уряду за виключенням грантів (% ВВП); сукупні витрати уряду та чисті позики (% ВВП); сукупний борг уряду (% ВВП); поточний платіжний баланс (% ВВП); сукупний зовнішній борг (% ВВП); експорт товарів і послуг (млрд дол.); імпорт товарів і послуг (млрд дол.); зростання експорту капіталу (%); номінальний ВВП (млрд дол.).

Отже, вихідною базою для проведення кластерного аналізу будуть значення вказаних показників за період 2000–2009 рр. (табл. 2). Використання винятково відносних показників дозволяє за міру відстаней брати відстань Евкліда.

Таблиця 2

Вихідні дані кластерного аналізу

Код країни	Назва	Зростання реального ВВП, %	Номинальний ВВП, млрд дол. США	Інфляція споживчих цін, %	Зростання експорту капіталу, %	Сукупний фінансовий баланс уряду, % ВВП	Сукупні доходи уряду за виключенням грантів, % ВВП	Сукупні витрати уряду та чисті позики, % ВВП	Сукупний борг уряду, % ВВП	Експорт товарів і послуг, млрд дол.	Імпорт товарів і послуг, млрд дол.	Поточний платіжний баланс, % ВВП	Поточний баланс, млрд дол.	Сукупний зовнішній борг, % ВВП
C_1	Алжир	4,5	70,4	2,3	14,8	6,6	37	30,5	49	28,6	16,8	14	10,3	34,1
C_2	Бахрейн	6	9,8	0,7	10,4	1,7	31,7	27,9	31,9	8,7	6,7	5	0,5	48
C_3	Іран	5,5	135,3	14,1	30,7	2	24,3	22,3	23,5	41,5	35,5	5,2	6,7	10,9
C_4	Кувейт	7,1	49,8	1,7	9,3	27,2	63,9	36,7	25,2	27,3	16,3	26,2	13,7	28,1
C_5	Лівія	4,3	33,2	-3,3	9,7	12,6	48,6	36	23,4	18,2	9,6	18,9	7,2	17,5
C_6	Оман	3,3	22,7	0,1	8	8,4	46,7	38,3	18,3	13,6	8,7	9,4	2,2	23,3
C_7	Катар	8,7	25,5	3,5	20,3	8,8	40,3	31,5	41,6	16,7	7,1	25,5	6,7	60,1
C_8	Саудівська Аравія	4	223,7	-0,1	10,8	7,7	44	36,4	77,3	109,5	63,6	13,6	34,3	11,7
C_9	Судан	6,4	17,9	7,6	32,4	-0,6	15,4	16	145,8	2,8	3,9	-9,5	-1,7	133,9
C_10	Об'єднані Арабські Емірати	7,7	90,8	3,6	19,9	0,1	29,3	29,2	6,3	73,3	59,9	11	10,4	24,8

Закінчення табл. 2

Код країни	Назва	Зростання реального ВВП, %	Номінальний ВВП, млрд дол. США	Інфляція споживчих цін, %	Зростання експорту капіталу, %	Сукупний фіскальний ба- ланс уряду, % ВВП	Сукупні доходи уряду за виключенням грантів, % ВВП	Сукупні витрати уряду та чисті позики, % ВВП	Сукупний борг уряду, % ВВП	Експорт товарів і послуг, млрд дол.	Імпорт товарів і послуг, млрд дол.	Поточний платіжний баланс, % ВВП	Поточний баланс, млрд дол.	Сукупний зовнішній борг, % ВВП
C_11	Ємен	4,5	12,1	11,6	19,6	0	32,8	33,2	55,4	4,6	4,4	5,3	0,6	43,4
C_12	Єгипет	4	88,7	4,7	13,3	-6,4	25,7	32,9	100	19,6	22,8	1,6	1,3	32,5
C_13	Йорданія	6	10,2	2,1	10,7	-3,1	25,6	35,5	96,7	4,9	7,7	0	-0,1	73
C_14	Ліван	3,4	19,6	0,5	9,1	-15,3	20,5	35,9	162,3	8,5	12,7	-15,2	-3	160,7
C_15	Мавританія	3,7	1,3	7,9	21,9	-6,6	28,9	37	224,6	0,5	0,9	-18,8	-0,3	216,9
C_16	Марокко	4,4	46,9	1,5	9,3	-5,2	22,6	28,1	66,6	13,9	16,1	2,2	1	36,1
C_17	Сирія	3,5	23,1	2,7	16,8	-2,1	27,4	29,4	110,5	7,9	8,3	-1,3	-0,4	83,1
C_18	Туніс	4,4	26,3	2,7	9,6	-2,6	26,8	29,6	62,2	11	11,7	-3	-0,7	60,1

Розглянемо різні варіанти класифікації у ході вживання різних заходів оцінки міжкластерних відстаней.

Варіант 1. Відстань між кластерами ($D(CL_1, CL_2)$) оцінюється як середня між об'єктами, що потрапили до різних підмножин об'єктів:

$$D(CL_1, CL_2) = \frac{\sum_{i=1}^{n_1} \sum_{j=1}^{n_2} d(x_i^{(1)}, x_j^{(2)})}{n_1 n_2},$$

де $x_i^{(1)} \in CL_1$, $x_j^{(2)} \in CL_2$, n_1 – кількість об'єктів у кластері CL_1 ;

n_2 – кількість об'єктів у кластері CL_2 .

З метою визначення кількості підмножин об'єктів (кластерів) розглянемо графік міжкластерних відстаней для кожного кроку процедури ієрархічного кластерного аналізу (рис. 10).

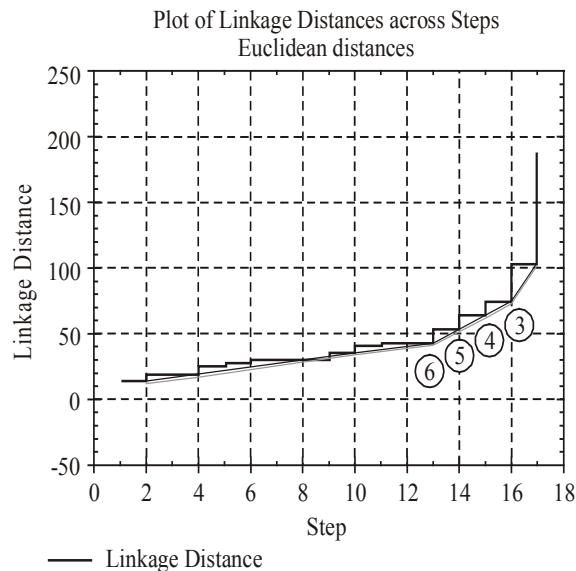

Рис. 10. Графік міжкластерних відстаней
для кожного кроку процедури ієрархічного кластерного аналізу
за варіантом 1

Кількість кроків, на яких спостерігається стрімке зростання графіка, указує на кількість відособлених кластерів. Таким чином, має сенс виділити до 6 кластерів.

Результати ієрархічного кластерного аналізу для варіанта 1 представлено на рис. 11.

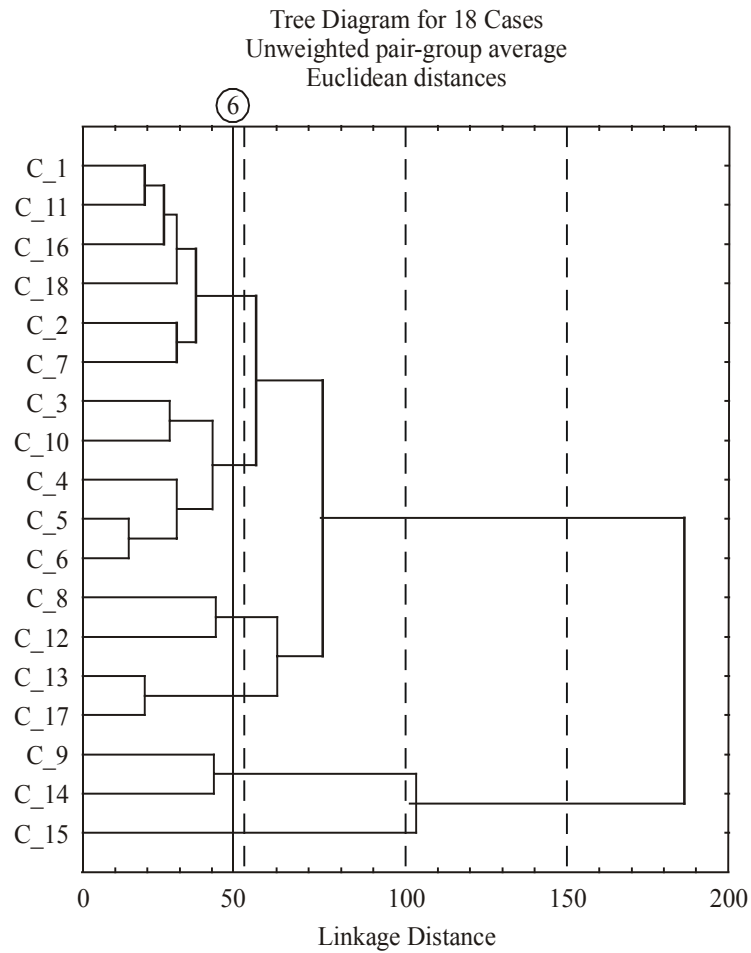

Рис. 11. Результати ієрархічного кластерного аналізу країн за варіантом 1

Варіант 2. Відстань між кластерами ($D(CL_1, CL_2)$) оцінюється за методом найближчого сусіда:

$$D(CL_1, CL_2) = \min d(x_i^{(1)}, x_j^2).$$

Графік міжкластерних відстаней для кожного кроку процедури ієрархічного кластерного аналізу в даному випадку матиме такий вигляд, як показано на рис. 12, що дозволяє констатувати про необхідність виділення до 4 кластерів.

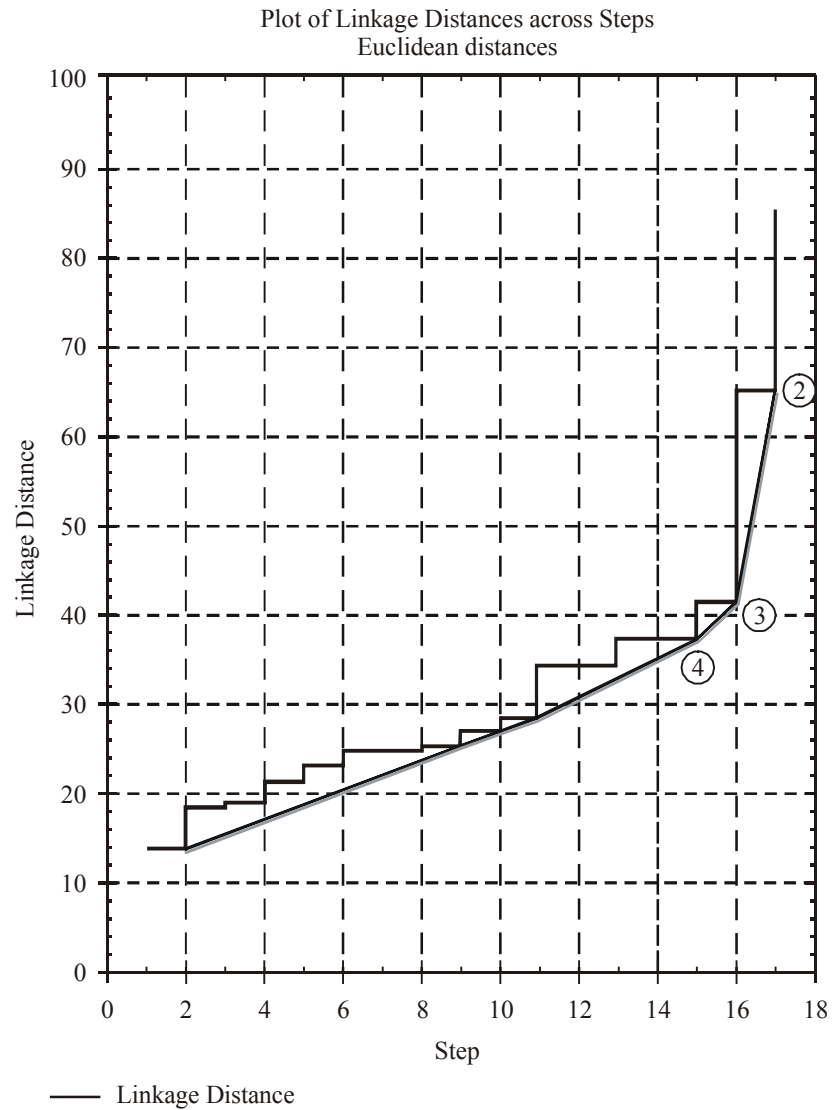

Рис. 12. Графік міжкластерних відстаней за варіантом 2

Результати ієрархічного кластерного аналізу для варіанта 2 представлено на рис. 13.

Варіант 3. Відстань між кластерами оцінюється за методом далекого сусіда:

$$D(CL_1, CL_2) = \sum_{i,j} d(x_i^{(1)}, x_j^{(2)}).$$

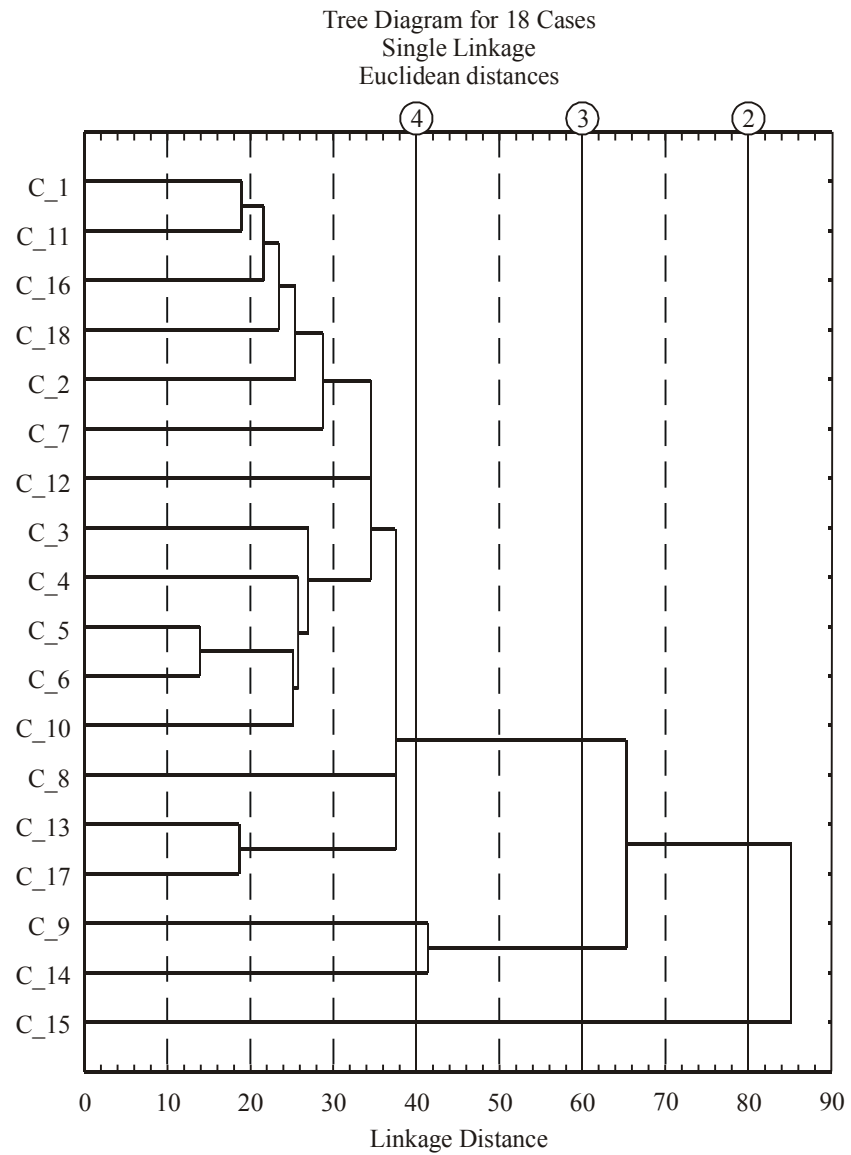

Рис. 13. Результати ієрархічного кластерного аналізу країн за варіантом 2

У цьому випадку графік міжкластерних відстаней для кожного кроку процедури ієрархічного кластерного аналізу виглядає таким чином, що дозволяє зробити висновок про необхідність виділення 2, 4, 5 або 7 окремих кластерів (рис. 14).

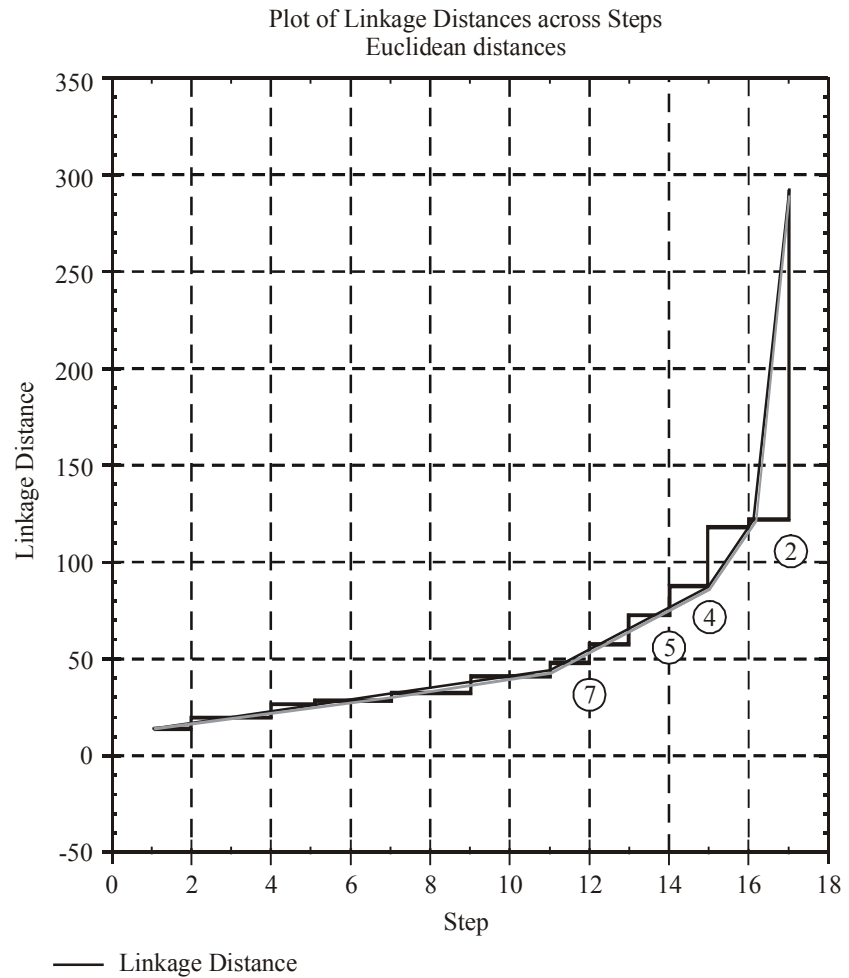

Рис. 14. Графік міжкластерних відстаней за варіантом 3

Результати ієрархічного кластерного аналізу для варіанта 3 подано на рис. 15.

У подальшому аналізі проведемо процедуру класифікації з використанням методу k -середніх. На відміну від розглянутих вище способів кластеризації, заснованих на послідовному об'єднанні найближчих із точки зору різних метрик об'єктів, такий підхід ґрунтується на розподілі аналізованих об'єктів (тобто країн) між ідеальними точками багатовимірного простору, найбільш віддаленими один від одного. Тобто у просторі аналізованих ознак спочатку визначаються найбільш несхожі об'єкти, які формують центри кластерів.

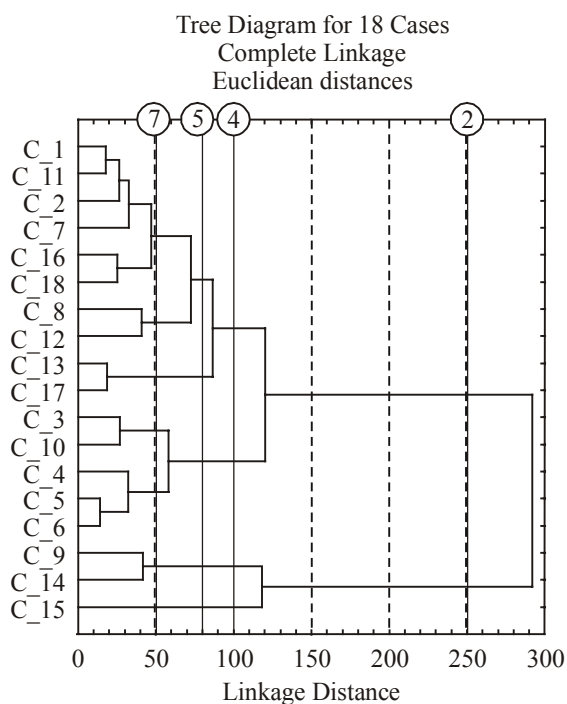

Рис. 15. Результати ієрархічного кластерного аналізу для варіанта 3

З метою обґрунтування кількості кластерів, що виділяються, застосовували глобальне правило зупинки, запропоноване Калінським і Харабазом (Calinski, Harabasz), суть якого полягає в максимізації такого критерію:

$$F = \frac{\text{trace}(\mathbf{B})/(k-1)}{\text{trace}(\mathbf{W})/(n-k)},$$

де $\mathbf{B}$, $\mathbf{W}$ – відповідно матриці міжкластерних і внутрішньокластерних сум квадратів відстаней; k – кількість кластерів; n – кількість об'єктів. Таким чином, кількість кластерів k , за якої критерій F – максимальний, встановлює найкращу кількість кластерів. З урахуванням того, що значення F критерію різні для різних показників, за глобальне правило зупинки візьмемо таке:

$$F^* = \max_t \min_i (F_{it}),$$

де F_{it} – значення критерію F для показника i при числі кластерів t .

Результати розрахунку значень $F_t = \min_i F_{it}$ для різної кількості кластерів t подано на рис. 16.

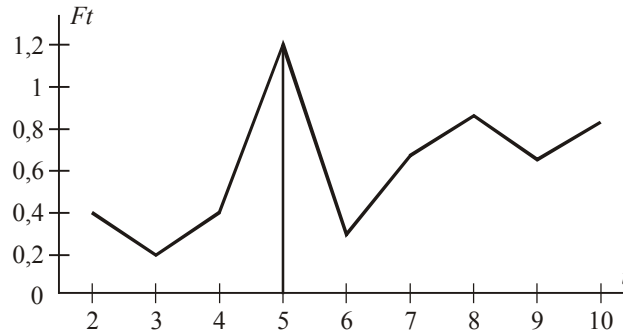

Рис. 16. Результати розрахунку значень $F_t = \min_i F_{it}$ для різної кількості кластерів t

Отже, оптимальним слід вважати вибір п'яти кластерів, що у принципі не суперечить результатам, здобутим методом ієрархічного кластерного аналізу. Одержані при цьому центри кластерів подано в табл. 3.

Таблиця 3

Центри кластерів за умов застосування методу k -середніх

Показники	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4	Кластер 5
Зростання реального ВВП, %	3,7000	4,9000	6,60000	5,65000	4,40000
Інфляція споживчих цін, %	7,9000	4,0500	8,85000	0,83333	3,60000
Сукупний фінансовий баланс уряду, % ВВП	-6,6000	-7,9500	1,05000	10,88333	-1,67143
Сукупні доходи уряду за виключенням грантів, % ВВП	28,9000	17,9500	26,80000	44,70000	29,27143
Сукупні витрати уряду та чисті позики, % ВВП	37,0000	25,9500	25,75000	33,48333	32,15714
Сукупний борг уряду, % ВВП	224,6000	154,0500	14,90000	31,56667	81,24286
Поточний платіжний баланс, % ВВП	-18,8000	-12,3500	8,10000	16,50000	2,62857

Графічно центри кожного кластера у просторі координат показників подано на пелюстковій діаграмі (рис. 17).

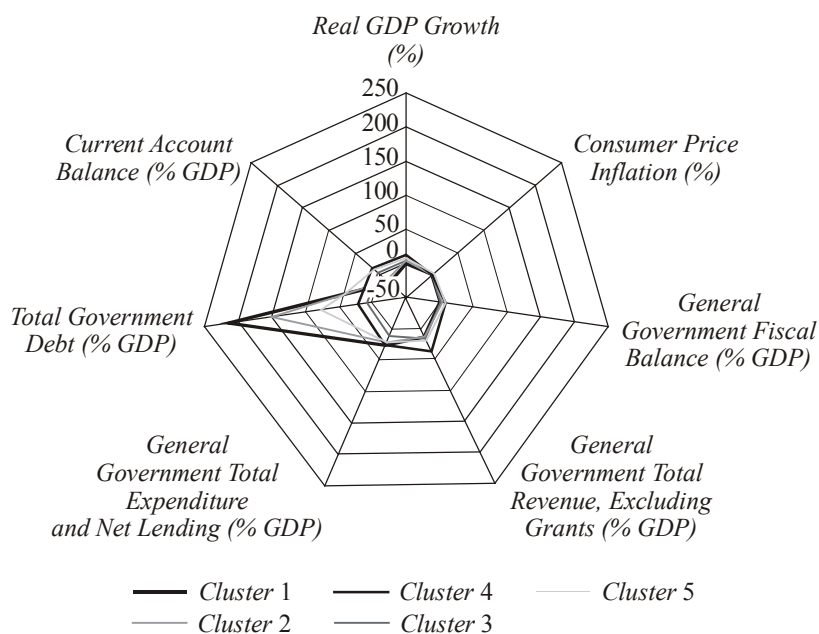

Рис. 17. Графічні центри кожного кластера

Дисперсійний аналіз показників указує на те, що отримані кластери загалом є статистично однорідними. Результати дисперсійного аналізу подано в табл. 4.

Таблиця 4

Результати дисперсійного аналізу

Показник	Міжклас- терна дис- персія	df	Внутрішньо- кластерна дисперсія	df	F	Значущість
Зростання реального ВВП, %	11,78	4	30,815	13	1,24200	0,341275
Інфляція споживчих цін, %	119,90	4	195,163	13	1,99669	0,154445
Сукупний фіскаль- ний баланс уряду, % ВВП	841,17	4	620,733	13	4,40416	0,018101
Сукупні доходи уряду за виключен- ням грантів, % ВВП	1465,00	4	970,739	13	4,90478	0,012419

Закінчення табл.4

Показник	Міжклас- терна дис- персія	df	Внутрішньо- кластерна дисперсія	df	F	Значущість
Сукупні витрати уряду та чисті пози- ки, % ВВП	184,58	4	367,116	13	1,63409	0,224831
Сукупний борг уряду, % ВВП	53645,51	4	3679,152	13	47,38807	0,000000
Поточний платіж- ний баланс, % ВВП)	2020,57	4	585,599	13	11,21390	0,000368
Сукупний зовнішній борг, % ВВП	48 006,81	4	5468,049	13	28,53342	0,000002

Таким чином, у табл. 5 показано одержаний склад кластерів.

Таблиця 5

**Склад кластерів за близькістю показників
соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу**

Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4	Кластер 5
Мавританія	Судан, Ліван	Іран, ОАЕ	Алжир, Бахрейн, Кувейт, Лівія, Оман, Катар	Саудівська Аравія, Ємен, Єгипет, Йорданія, Марокко, Сирія, Туніс

Отже, найбільш сприятливі умови для внутрішньорегіональної інтеграції арабських країн Близького Сходу з точки зору конвергенції їх відносних показників соціально-економічного розвитку склалися за такими групами країн:

дві найбільш численні групи:

перша: Алжир, Бахрейн, Кувейт, Лівія, Оман, Катар;

друга: Саудівська Аравія, Ємен, Єгипет, Йорданія, Марокко, Сирія, Туніс;

а також дві групи з парами країн:

Судан, Ліван і Іран, ОАЕ.

Незважаючи на відмінності між цими країнами за абсолютними показниками, що характеризують розміри економік, території, чисельності населення тощо, у дані групи вони об'єднані за схожими відносними показниками, що характеризують, перш за все, темпи економічного підйому.

Зробимо аналогічний аналіз для груп країн, який проводитиметься у розрізі показників, що відображають як динаміку їх

розвитку, так і їх залученість до світових економічних процесів. Для оцінки якості і динаміки розвитку країн використовуватимемо такі показники, як баланс бюджету, темп зростання реального ВВП і динаміку споживчих цін (інфляцію). Оцінюючи рівень залученості і залежності економіки від світової економіки, використовуватимемо показники експорту й імпорту товарів і послуг, при цьому для забезпечення порівнянності показників розрахунків братимемо не абсолютні їх значення, а їх відношення до ВВП.

Вказані показники за даними групами країн подано у табл. 6.

Таблиця 6

Вихідні дані для кластерного аналізу [9]

	Поточний платіжний баланс, % ВВП	Експорт товарів і послуг, млрд дол.	Експорт товарів і послуг, % ВВП	Зростання реального ВВП, %	Номинальний ВВП, млрд дол.	Імпорт товарів і послуг, млрд дол.	Імпорт товарів і послуг, % ВВП	Інфляція споживчих цін, %
MENAP	8,2	432,2	42,97	5,1	1005,9	340,1	33,81	5,4
Експортери нафти	11,8	351,6	50,17	5,5	700,8	240,6	34,33	6,2
Імпорттери нафти	-0,4	80,6	26,41	4,4	305,2	99,5	32,60	4,1
Кавказ і Центральна Азія	-1,6	32	43,60	9,4	73,4	31	42,23	9,7
Експортери нафти і газу	-0,9	28,2	44,83	9,7	62,9	25,7	40,86	10
Імпорттери нафти і газу	-5,4	3,8	36,19	7,7	10,5	5,3	50,48	7,8
РСАДПЗ	14,7	248,9	58,94	5,3	422,3	162,3	38,43	0,9
Магриб	9,3	72,2	40,52	4,4	178,2	55,2	30,98	1,4
Машрек	-1,5	40,9	28,88	4	141,6	51,5	36,37	3,9
Розвинуті економіки	-1,144	8982,38	26,08	2,58	34442,9	9304,18	27,01	2,322
Єврозона	0,403	3851,52	37,94	1,716	10151,1	3689,71	36,35	2,186
Найбільш розвинуті еко- номіки (G7)	-1,844	5167,36	19,05	2,277	27118,79	5708,91	21,05	2,336

Закінчення табл. 6

	Поточний платіжний баланс, % ВВП	Експорт товарів і послуг, млрд дол.	Експорт товарів і послуг, % ВВП	Зростання реального, ВВП %	Номинальний, ВВП млрд дол.	Імпорт товарів і послуг, млрд дол.	Імпорт товарів і послуг, % ВВП	Інфляція споживчих цін, %
Нові індустріальні азійські економіки	5,347	1197,6	79,84	4,689	1499,97	1109,12	73,94	2,197
Інші розвинуті економіки (за винятком G7 та Єврозони)	4,26	2139,72	54,91	3,999	3896,9	1945,23	49,92	2,034

Як і у разі угруповання окремих країн використовуватимемо метод k -середніх і глобальне правило зупинки.

У результаті одержали, що оптимальним є виділення 6 кластерів (табл. 7).

Таблиця 7

**Склад кластерів за близькістю показників
соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу
з іншими групами країн**

Кластер	Склад
1	РСАДПЗ Інші розвинуті економіки (за винятком G7 і Єврозони)
2	Розвинуті економіки Найбільш розвинуті економіки (G7)
3	Єврозона Машрек Імпорттери нафти
4	Нові індустріальні азійські економіки
5	Магриб MENAP Експорттери нафти
6	Кавказ і Центральна Азія Експорттери нафти і газу Імпорттери нафти і газу

Отримані при цьому центри кластерів представлені в табл. 8.

Таблиця 8

Центри кластерів за використання методу *k*-середніх

	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4	Кластер 5	Кластер 6
Поточний баланс, % ВВП	9,48	-1,49	-0,50	5,35	9,77	-2,63
Експорт товарів і послуг, % ВВП	56,92	22,57	31,08	79,84	44,55	41,54
Зростання реального ВВП, %	4,65	2,43	3,37	4,69	5,00	8,93
Імпорт товарів і послуг, %	44,17	24,03	35,12	73,94	33,04	44,52
Інфляція споживчих цін, %	1,47	2,33	3,39	2,20	4,33	9,17

Дисперсійний аналіз показників вказує на те, що одержані кластери є статистично однорідними. Результати дисперсійного аналізу подано у табл. 9.

Таблиця 9

Результати дисперсійного аналізу

Показник	Міжкластерна дисперсія	df	Внутрішньокластерна дисперсія	df	F	Значущість
Поточний баланс, % ВВП	399,134	5	75,1005	8	8,50346	0,004633
Експорт товарів і послуг, % ВВП	3010,346	5	200,5889	8	24,01206	0,000127
Зростання реального, ВВП %	67,891	5	8,0324	8	13,52342	0,000990
Імпорт товарів і послуг, %	1965,783	5	153,7646	8	20,45498	0,000229
Інфляція споживчих цін, %	101,751	5	18,9301	8	8,60010	0,004469

Висновки

Проведений аналіз процесу інтеграції арабських країн Близького Сходу до систем глобальних економічних відносин дав можливість сформулювати основні характеристики інтеграційної зрілості арабських країн Близького Сходу:

- наявність високого рівня диференціації показників соціально-економічного розвитку між країнами всередині регіону;

- низький рівень розвитку внутрішньорегіональної торгівлі, у зв'язку з різним рівнем інтеграції країн у систему багатостороннього регулювання міжнародної торгівлі (СОТ), а також внутрішньорегіональні інтеграційні угруповання;

- високий рівень протекціоністського захисту внутрішніх ринків даних країн у зв'язку з їх низькою конкурентоспроможністю щодо промислово розвинених країн за наявності високої зовнішньоторговельної квоти, що характеризує високий рівень залежності арабських країн Близького Сходу як моноекономік від світових ринків сировини, а також споживчих ринків;

- низький рівень розвитку внутрішньогалузевої торгівлі як з державами даного регіону, так і з іншими країнами світу.

Наявність даних характеристик процесу інтеграції країн Близького Сходу у МРТ дає можливість зробити висновок про їхню інтеграційну незрілість.

Проведений кластерний аналіз рівня конвергенції країн Близького Сходу за показниками соціально-економічного розвитку свідчить, що найвищий інтеграційний потенціал серед внутрішньорегіональних інтеграційних угруповань має Рада співробітництва арабських держав Перської затоки.

Результати проведеного аналогічного аналізу для країн Близького Сходу та інших груп країн світу відповідно до класифікації МВФ, а саме: розвинуті економіки, Єврозона, найбільш розвинуті економіки (G7), нові індустріальні азійські економіки, інші розвинуті економіки (за винятком G7 і Єврозони), Кавказ і Центральна Азія, продемонстрували найбільшу схожість за показниками економічного розвитку країн РСАДПЗ з групою «Інші розвинуті економіки (за винятком G7 і Єврозони)», країн Машреку та MENAP – імпортерів нафти з країнами Єврозони, країн MENAP з Кавказом і Центральною Азією.

Таким чином, проведене дослідження свідчить про зростання ролі арабських країн Близького Сходу у глобальних інтеграційних процесах, що виявляється як у зростанні їх значення на світовій арені інвестиційної та торговельної взаємодії країн, так і у зменшенні розриву між показниками їх соціально-економічного розвитку і показниками розвинутих країн. Найбільш інтенсивно

інтеграція даних країн на сьогодні реалізується на внутрішньорегіональному просторі, проте очевидним є високий потенціал залучення даних країн до інтеграційних угруповань інших регіонів світу, таких як Південно-Східна Азія, Кавказ і Центральна Азія, Європа.

Література

1. *Ашвак Абас*. Стратегические аспекты «Ближнего Востока» и проблемы новой международной системы / Абас Ашвак // Ежегодник «Междисциплинарные исследования арабского Востока». – М.: РУДН, 2010. – с. 105–111.
2. *Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія/ рада нац. Безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки; Відп. редактор Б.О. Парохонський*. – К.: ПЦ «Фоліант», 2008. – С.496–500
3. *Владиславлева Т. Б., Карасова Т. А.* Особенности международных интеграционных процессов и международные организации арабских стран ближнего востока / Т. Б. Владиславлева, Т. А. Карасова. – М: ООО «ПС ИТЛ», 2007. – 322 с.
4. *Макух В. В.* Україна і країни Магрибу: реалії та перспективи. Актуальні питання двостороннього співробітництва : збірка статей / В.В. Макух. – Одеса : Фенікс, 2010. – 244 с
5. Establishing Conversion Values for New Currency Unions: Method and Application to the planned Gulf Cooperation Council (GCC) Currency Union / Russell Krueger, Bassem Kamar, and Jean-Etienne Carlotti // IMF Working Paper. – WP 09/184. – 2009
6. *Kandil M., Morsy Y.* Determinants of Inflation in GCC / M. Kandil, Y. Morsy // IMF Working Paper. – WP 09/82. – 2009
7. *Morsy H.* Current Account Determinants for Oil-Exporting Countries / H. Morsy // IMF Working Paper. – WP 09/28. – 2009
8. Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia. Oct., 2010 – International Monetary Fund, 2010
9. World Database // <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/weodata/>
10. World Investment Report 2009. – New York and Geneva, 2010
11. Офіційний сайт Державного комітету статистики України – www.ukrstat.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 1.12.2010